

Передмова автора

НА МОЄ ЩАСТЯ, В АУШВІЦ МЕНЕ ДЕПОРТУВАЛИ ТІЛЬКИ в 1944 році, тобто після того, як німецький уряд, з огляду на дедалі відчутніший брак робочої сили, вирішив продовжити середню тривалість життя призначених до ліквідації в'язнів, дозволивши помітне покращення рівня їхнього життя і тимчасово заборонивши необґрунтоване вбивство окремих ув'язнених.

Тому ця моя книжка нічого не додає — якщо йдеться про жаскі подробиці — до того, що вже знають читачі цілого світу на болісну тему таборів знищення. Вона була написана не для того, щоб сформулювати ще більше звинувачень; у ній радше містяться фактичні дані для неупередженого вивчення деяких сторін людської душі. Багатьом окремим людям чи народам іноді трапляється більш чи менш свідомо заявляти: «кожен чужинець — ворог». Переконання це таїться переважно на дні душі, мов латентна інфекція; воно проявляється лише спорадично, у вигляді нескоординованих вчинків, і не породжує систематичного вчення. Але коли вчення таке виникає, коли невиражена догма стає головним

засновком силогізму, тоді в кінці цього ланцюжка маємо концтабір.

Він є результатом того, що певне уявлення про світ строго послідовно втілюється в життя зі всіма своїми наслідками — поки уявлення це існує, його наслідки становлять для нас загрозу. Історію таборів знищення всі повинні розуміти як зловісний сигнал про небезпеку.

Я усвідомлюю структурні ганджі цієї книжки і прошу за них прощення. Вона народилася ще у дні мого перебування в концтаборі, якщо не повністю, то як намір і як концепція. Потреба розповісти «іншим», поділитися з «іншими» набула серед нас, до визволення і після нього, характеру безпосереднього, бурхливого імпульсу, який іноді навіть пересиливав інші засадничі потреби; книжка ця була написана для того, щоб задовольнити цю потребу, а отже, насамперед з метою внутрішнього визволення. Звідси її фрагментарний характер; розділи були написані не відповідно до їх логічної послідовності, а за порядком нагальності фактів. Узгодження та злиття окремих фрагментів було здійснене пізніше, коли вже виник загальний план книжки.

Мені здається зайвим зазначати, що жоден з фактів не є вигаданим.

У дорозі

ФАШИСТСЬКА МІЛІЦІЯ схопила мене 13 грудня 1943 року. Я мав двадцять чотири роки, мало розуму, жодного досвіду і виразну схильність жити у своєму мало реальному світі, населеному ввічливими примарами картезіанських ідей, щирою чоловічою дружбаю та цнотливою приязню з жінками — схильності цій сприяв режим сегрегації, до якого мене змусили чотири роки дії расових законів. У собі я плекав помірковане і абстрактне прагнення бунту.

Мені нелегко було наважитись піти у гори і взяти участь у створенні того, що, на думку мою та деяких моїх друзів, ненабагато досвідченіших за мене, мало стати партизанським загonom, пов'язаним з рухом «Справедливість і свобода». Нам бракувало зв'язків, зброї, грошей та вміння їх здобувати; нам не вистачало тямущих знавців, а натомість до нас посунуло ціле море некомпетентних людей, совісних і несовісних, які приходили до нас з рівнини, сподіваючись знайти тут якусь неіснуючу організацію, фахових військовиків, зброю, а чи просто у пошуках захисту, схованки, вогнища або пари черевиків.

У ті часи мені була ще невідома мудрість, яку пізніше довелося швидко опановувати у концтаборі і згідно з якою першим обов'язком людини є йти до власної мети, застосовуючи належні засоби, а хто помиляється, мусить за це платити; тому все те, що сталося потім, я не можу не вважати цілком справедливим. Три роти чорносорочечників, які вирушили глибокої ночі, щоб знешкодити інший, набагато потужніший і небезпечніший за наш загін, що зачався в сусідній долині, ввірвалися одного примарного сніжного світанку у нашу схованку і забрали мене в долину як підозрілий елемент.

Пізніше на допитах я вирішив визнати себе «італійським громадянином єврейської раси», бо подумав, що інакше мені не вдасться пояснити свою присутність у тих місцях, занадто віддалених навіть для «евакуйованих», і вважав (неслушно, як з'ясувалося пізніше), що зізнатися в політичній діяльності означає катування і певну смерть. Як єврей, я був висланий у Фоссолі біля Модени, де у великому таборі для інтернованих, раніше призначеному для англійських та американських військовополонених, збирали всіх тих, хто належав до численних категорій осіб, які не подобалися новонародженому республіканському фашистському урядові.

Коли я потрапив туди, тобто в кінці січня 1944 року, італійських євреїв в таборі було десь сто п'ятдесят, але всього за кілька тижнів їх стало понад шістсот. Переважно то були цілі сім'ї, яких фашисти або нацисти схопили через їхню власну необережність або за доносом. Дехто здався добровільно — бо їх довело до відчаю блукаюче життя, бо були позбавлені засобів існування або не хотіли розлучатися з чоловіком чи дружиною, яких схопили

раніше, а навіть, як це не абсурдно, «щоб не порушувати закону». Крім того, там була сотня інтернованих югославських військових і ще деякі інші іноземці, яких вважали політично підозрілими.

Прибуття невеликого загону німецьких есесівців мало б викликати підозри навіть в оптимістів; проте новину цю тлумачили по-різному, не роблячи з неї найочевиднішого висновку, і тому, попри все, оголошення про депортацію застало наші душі непередбаченими.

Дня 20 лютого німці провели ретельну інспекцію концтабору і привселюдно висловили італійському комісарові рішучу догану за погану організацію харчування та недостатню кількість дров для опалення; вони навіть сказали, що невдовзі запрацює лазарет. Але вранці двадцять першого лютого надійшла звістка, що наступного дня євреїв вивозитимуть. Усіх: жодного винятку. Дітей теж, і старих, і хворих. Куди — невідомо. Приготуватися до п'ятнадцяти днів дороги. За кожного, хто не з'явиться на переклик, буде розстріляно десятьох.

Лише меншість, що складалася з наївних та обманутих, вперто трималася надії; а ми знали з наших довгих розмов з польськими та хорватськими біженцями, що означає це вивезення.

За традицією до приречених на смерть застосовують строгий церемоніал, який має наголосити на тому, що будь-яка пристрасть та гнів уже погасли і що акт справедливості є всього лиш болісним обов'язком щодо суспільства, який може супроводжуватися співчуттям до жертви з боку самого ката. Тому приреченого позбавляють усіх сторонніх турбот, дають йому побути на самоті, а якщо він бажає, пропонують духовну потіху — одне

слово, дбають про те, щоб він не відчував навколо себе ненависті чи сваволі, а лиш необхідність та справедливість, а разом з покаранням також і прощення.

Але нас цього позбавили, бо нас було занадто багато, а часу мало, і зрештою, за що нам було каятися і за що нас було прощати? Тож італійський комісар розпорядився, щоб усі табірні служби далі функціонували аж до остаточного оголошення про від'їзд; тому кухня працювала, наряди прибиральників виконували свої обов'язки як звичайно, і навіть вчителі невеликої школи проводили ввечері уроки, як щодня. Але домашнього завдання дітям того вечора не дали.

Настала ніч, і в ту ніч усі усвідомили, що людям, які це побачать на власні очі, жити далі не варто. Це відчували всі: ніхто з охорони — ні італійці, ні німці — не наважився піти подивитися, що роблять люди, коли знають, що мусять померти.

Кожен прощався з життям тим способом, який найбільше йому підходив. Хто молився, хто пив понад міру, хто хмелів, востаннє віддаючись своїй недостойній пристрасі.

Але матері не спали, вони з ніжною турботою готували на дорогу їжу, мили дітей, пакували речі, і на світанку колючі дроти були обвішані дитячою білизною, яка сохла на вітрі; вони не забули й про пелюшки, про іграшки, подушки і про ту сотню добре відомих їм дрібничок, яких їхні немовлята завжди потребують. Хіба ви зробили б інакше? Якби завтра вас мали вбити разом з вашою дитиною, хіба нині ви б не нагодували її?

У бараці 6А жив старий Ґаттенйо з дружиною, безліччю дітей, онуків, зятів і працюючих невісток. Усі

чоловіки в родині були теслями; вони походили з Тріполі, звідки довгими і складними шляхами дісталися до Італії, і завжди мали зі собою робочі інструменти, а ще набір кухонного посуду, акордеони та скрипку, на яких вони грали і під які танцювали після робочого дня, бо були то люди веселі й побожні. Їхні жінки першими серед усіх підготувалися до подорожі, мовчки і швидко, щоб залишився час на жалобу; і коли все було готове, перепічки спечені, клунки зав'язані, вони роззулися, розпустили волосся і розставили на підлозі похоронні свічки, запалили їх за прадідівським звичаєм, посідали на землі колом для голосіння і цілу ніч молилися та плакали. Ми юрмилися перед їхніми дверми, і в душу нашу зійшов незнаний нам раніше прадавній біль народу, що не має землі, біль без надії на вихід, який оживав з кожним століттям.

Світанок заскочив нас, мов зрада; ніби новонароджене сонце вступило у спілку з людьми з наміром знищити нас. Розмаїті почуття, що нуртували в нас — свідомі покірність долі, безсилий бунт, побожне смирення, страх, розпач — після безсонної ночі злилися в одне нестримне колективне божевілля. Час розмірковувати і час вирішувати скінчився, і кожен порух розсуду розчинився в нестримному сум'ятті, серед якого, болісні, мов удари мечем, спалахували раз у раз гарні спомини про наші домівки, такі ще близькі у часі й просторі.

Чимало було між нами сказано й зроблено; але про це хай пам'яті не зостанеться.

З абсурдною точністю, до якої нам все ще доведеться звикнути, німці влаштували гучний переклик. «*Wieviel*

Stück?»¹ — спитав фельдфебель в кінці, а капрал рвучко відсалютував йому і відповів, що «штук» є шістсот п'ятдесят і що все в порядку; тоді нас повантажили у великі автобуси і повезли на вокзал у Карпі. Тут нас чекав потяг і конвой на час подорожі. Тут нам дісталися перші стусани — для нас це було таким нечуваним і безглуздим, що болю ми не відчували, ні на тілі, ні в душі. Було тільки глибоке здивування: як можна бити людину, не маючи на неї злості?

Вагонів було дванадцять, а нас — шістсот п'ятдесят; у моєму вагоні нас було тільки сорок п'ятеро, але то був невеликий вагон. Перед нашими очима і у нас під ногами був один з тих знаменитих німецьких військових ешелонів, які не повертаються — оповіді про них ми часто слухали, здригаючись, але ніколи до кінця у це не вірили. Вони були саме такі, крапля в краплю — товарні вагони, замкнуті зовні, напхот напхані чоловіками, жінками, дітьми, мов дешевим товаром, без жодного жалю, і везуть вони їх у ніщо, везуть униз, на саме дно.

Цього разу в цих вагонах сидимо ми.

Усі раніше чи пізніше у своєму житті відкривають, що досконале щастя недосяжне, але мало хто доходить до протилежного міркування: що недосяжною є й досконала нещасливість. Моменти, які не дають здійснитися обом межовим станам, мають ту саму природу — вони впливають з нашого людського становища, що опирається будь-якій безмежності.

Цим станам протистоїть наше завжди недостатнє знання майбутнього; в одному випадку це зветься надією, а в ін-

¹ Скільки штук? (нім.)

шому — невпевненістю в завтрашньому дні. Їм протистоїть певність смерті, яка обмежує не тільки кожну радість, але й кожне страждання. Їм протистоять неминучі матеріальні турботи, які засмічують будь-яке тривале щастя і так само наполегливо відвертають нашу увагу від біди, що нависла над нами, даючи змогу усвідомити її тільки фрагментарно, а тому роблять її стерпною.

Саме злигодні, побиття, холод, спрага тримали нас, під час подорожі і пізніше, на поверхні, над тою бездонною прірвою розпачу.

Не воля жити, ані не свідомо покірність долі — бо мало є людей, здатних на це, а ми були всього лиш звичайними представниками людства.

Двері зачинили відразу, але поїзд не зрушив з місця аж до вечора. Ми з полегшенням дізналися, куди нас везуть. Аушвіц — назва ця тоді для нас нічого не означала; але вона відповідала якомусь місцю на цій землі.

Потяг їхав повільно, з довгими, виснажливими зупинками. Крізь щілину ми бачили, як повз нас низкою пробігають високі бліді скелі долини Адідже, останні назви італійських міст. Опівдні другого дня ми минули перевал Бреннер, усі підвелися, але ніхто не мовив ані слова. У глибині душі я лелівав думку про повернення і немилосердно уявляв собі, якою могла б бути нелюдська радість від їзди у зворотному напрямку, з відчиненими дверми, бо ж тікати не захоче ніхто, перші італійські назви... тоді я озирнувся і подумав, скільком з нас, убогого людського пороку, судилося загинути.

З сорока п'яти осіб у моєму вагоні тільки четверо знов побачили свої домівки; і цьому вагону ще чи не найбільше пощастило.